

Олександр Крупчан

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
директор Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(м. Київ, Україна)
ndippp@adamant.net

Андрій Гриняк

доктор юридичних наук, професор,
керівник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(м. Київ, Україна)
andriy.gryniak@gmail.com

Мар'яна Пленюк

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівник сектору проблем договірних права,
відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(м. Київ, Україна)
pleniuk.m@gmail.com

УДК 347.44:341.244 (477)

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Дослідження проблем договірних регулювання приватноправових відносин на основі аналізу засадничих теоретичних положень приватноправової теорії крізь призму особливих умов євроінтеграційних процесів в Україні дедалі більше привертають увагу науковців та практиків. Особливий інтерес викликають новітні зміни в механізмі договірних регулювання не лише з огляду на феномен договору, його свободу, дотримання правових принципів, а й на розуміння свободи

Олександр Крупчан, Андрій Гриняк, Мар'яна Пленюк

форми договору, структури способів регулювання договірних відносин, його стадій тощо. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених наведеним аспектам у доктрині приватного права, необхідно констатувати, що проблеми щодо належного регулювання договірних відносин, на жаль, залишаються не розв'язаними, а отже, їх ретельний аналіз дасть можливість сформулювати нові наукові бачення підходів до удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграції за своїм впливом на приватноправові відносини є ширшим, ніж нормативне, оскільки законодавче регулювання спрямовано на впорядкування цих відносин, а договірне – на їх організацію та формування. Саме цивільно-правовий договір є тією унікальною соціально-правовою конструкцією приватного права, яка зумовлює його специфіку й одночасно надає його сторонам якнайширшу свободу дій, можливість самим бути своєрідними “законодавцями” для себе, але у визначених правом межах.

Сьогодні існує нагальна потреба у впровадженні європейської методології зобов'язального права, що відображається в необхідності поєднання нових та вже відомих ефективно діючих зобов'язально-правових конструкцій, зменшення кількості та видів імперативних приписів і розширення сфери вільної ініціативи самих учасників договірних відносин, що дає змогу встановлювати критерії їх можливої поведінки.

Метою статті є аналіз договірного регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні, а також викладення авторського бачення їх удосконалення.

Ключові слова: договірне регулювання; договір; зобов'язання; приватноправові відносини; форма договору.

Сьогодні, коли поширюються процеси реформування приватноправового законодавства України відповідно до європейських стандартів і, безперечно, гуманістичних та соціальних цінностей, важливо не тільки враховувати досвід європейських країн, а й методологічне забезпечення становлення і розвитку правової доктрини в Україні.

Розвиток доктрини приватного права України сягає своїм корінням у далеке минуле, підґрунтям якого було європейське сприйняття та розуміння права. Нині відомі праці цілої плеяди українських цивілістів, зокрема О. Огоновського, С. Дністрянського, М. Топольницького, А. Пашука та інших учених, які є класикою української цивілістики, а отже, і європейською основою до становлення та розвитку договірного регулювання приватноправових відносин. Увага до доробок цих та інших учених викликає необхідність застосування історичного методу дослідження договірного регулювання приватноправових відносин. Його роль спрямована на: а) реалізацію прогностичної функції – на основі пошуку відповідей на запитання: за допомогою яких інструментів досліджувані правовідносини врегульовувалися колись, як вони регулюються сьогодні

www.pravoua.com.ua

та передбачення того, як повинен удосконалитися підхід до розуміння договору як дієвого регулятора приватноправових відносин?; б) бачення обрисів з'ясування правової природи цивільно-правового договору, причин його появи у правовій системі; в) передбачення відповідей на запитання: за яких саме соціально-економічних, політичних умов та на якому саме історичному етапі розвитку суспільства цивільно-правовий договір досягне свого найбільшого розвитку?

Метою дослідження є аналіз договірної регуляції приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні, а також викладення авторського бачення їх удосконалення.

У нинішніх умовах європейська складова як методологічне підґрунтя відіграє особливу роль, адже впливає на істинність наукового результату. Вчені не мають обмежень у виборі наукових методів, що забезпечує реалізацію їх основного права – обирати види, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до власних інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей. Тому в наш час багато вчених використовують у наукових дослідженнях здебільшого світоглядні орієнтири для вивчення соціальних явищ. Єдиним методологічним “обмеженням” у науковому пошуку є загальнолюдські цінності.

Зосереджуючись на доробку європейської цивілізації, слід пам'ятати, що у договірному регулюванні приватноправових відносин існує генетичний взаємозв'язок кожної певним чином формально визначеної приватноправової засади з різними складовими глобального за своїм юридичним значенням принципу верховенства права. У наведеній складовій важко переоцінити той внесок, який робить в інтерпретацію принципу верховенства права Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) та Європейська комісія “За демократію через право” (Венеційська комісія). Однак, попри наявність відповідного законодавчого припису, у договірному регулюванні приватноправових відносин ще належить укорінити практику ЄСПЛ як повноцінного джерела вітчизняного права (приватного зокрема)¹, у тому числі в частині застосування його тлумачень щодо домовленостей, форми договору, його змісту тощо. Переконані, що всі дотичні до приватного права новели повинні бути пронизані ідеями всебічного сприяння реалізації цивільних прав та суб'єктивних обов'язків, а у разі їх порушення – доступності ефективних засобів юридичного захисту та справедливого судочинства тощо.

Наступною методологічною складовою договірної регуляції приватноправових відносин є врахування сучасних соціальних викликів.

¹ А Гриняк, ‘Судова практика як джерело правового регулювання договірних відносин’ (2014) 13 Приватне право і підприємництво 114.

Особливу увагу нині привертають проблеми, пов'язані з військовим конфліктом на сході України, внаслідок цього розширюється не лише предмет досліджень (договірне регулювання відносин, належне та своєчасне виконання договірних зобов'язань, передання майна за договором, виконання кредитних зобов'язань, зміна та розірвання договору тощо), а й методи приватноправових досліджень, які мають співвідноситися з методами соціальних наук.

Надзвичайно важливим завданням сьогодення є узгодження вітчизняного приватноправового інструментарію з міжнародно-правовими актами у сфері договірної регулювання, до яких, серед іншого, належить Віденська конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.², Гаазькі Принципи вибору права у міжнародних комерційних договорах (далі – Гаазькі Принципи)³, затверджені в остаточній редакції 19 березня 2015 р. Вважаємо, що імплементація у цивільному законодавстві України багатьох закріплених у цих документах правових моделей могла б сприяти подоланню низки гострих проблем, які останнім часом постали у договірному регулюванні цивільних відносин. Зокрема, право сторін договору обрати різні правопорядки, що застосовуватимуться до різних частин договору; можливість мовчазного вибору права; відсутність вимоги про необхідність зв'язку між обраним правом і договором між сторонами; розмежування питань дійсності домовленості про вибір права та основного договору; можливість сторін обрати недержавне право, якщо тільки право держави суду не передбачає інше; правило про відсутність вимоги до форми угоди про вибір права тощо.

Наприклад, цікавим нововведенням, що відображене у Гаазьких Принципах, стала відмова від формальних вимог до угоди про вибір права, а саме, що вибір права не підпорядковується жодним вимогам стосовно форми, якщо тільки про інше не домовилися сторони. Отже, домовленість про вибір права може бути закріплена усно, письмово або може підтверджуватися свідченнями свідків. Такий підхід розробників, який, до речі, прослідковується у Гаазьких конвенціях 1955 р., 1978 р. та 1986 р., можна пояснити намаганням нівелювати можливі перешкоди на шляху до дійсності домовленості сторін щодо вибору права, що напряму пов'язано з поширенням положень Гаазьких Принципів виключно на врегулювання комерційних відносин, адже споживчі відносини повністю виключені зі сфери їх регулювання. Зазначений підхід розроб-

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Draft Hague Principles as Approved by the November 2012 Special Commission Meeting on Choice of Law in International Contracts and Recommendations for the Commentary <https://assets.hcch.net/upload/wop/contracts2012principles_e.pdf> (accessed: 01.02.2019).

ників Гаазьких Принципів є значною новацією порівняно з вимогами Римської конвенції (ст. 9), Конвенції Мехіко (ст. 13) та Регламенту Рим I (ст. 11) до форми угоди про вибір права.

Серед іншого зазначимо й про труднощі, які виникають при вирішенні спорів, спричинених окупацією Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей. Так, більша узгодженість вітчизняного законодавства з апробованими при застосуванні зазначених вище конвенцій міжнародними стандартами кваліфікації обставин непереборної сили дала б змогу забезпечити належну правову визначеність у вирішенні цього питання.

Нині ще одним актуальним із точки зору методологічних підходів питанням є порівняльно-правовий підхід, що дає можливість належним чином обґрунтувати шляхи адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС). Наведене викликає зрозумілий правовий крок – необхідність дослідження правової доктрини держав – членів ЄС. Переконані, що її вирішення можливе шляхом вивчення зарубіжних наукових праць, зокрема в сфері договірного регулювання приватноправових відносин, а також зворотного зв'язку – публікації українськими вченими наукових праць в іноземних виданнях⁴.

У регулюванні приватноправових відносин з іноземним елементом дедалі більшого значення набувають численні положення так званого “м'якого права”, включно з тими, що були напрацьовані спеціалізованими міждержавними організаціями. У зв'язку із цим не можемо обійти увагою Принципи УНІДРУА, потенціал яких явно недостатньо використовується при вдосконаленні українського цивільного законодавства. Крім того, цьому, без сумніву, протидіє і те, що Україна не входить до числа членів цієї поважної організації – Міжнародного інституту уніфікації приватного права. Водночас сьогодні важко переоцінити методологічне значення джерел “м'якого права” (до яких відносимо Принципи європейського договірного права, Регламент Рим I, Гаазькі Принципи тощо) для визначення перспектив розвитку приватного права як невід'ємної складової правової системи України. Переконані, що нинішнє стрімке розширення транскордонних зв'язків зумовлює зростання методологічної ваги порівняльно-правових досліджень, результати яких можуть бути використані як з метою запозичення найкращого зарубіжного досвіду, так і у практичній діяльності із захисту інтересів громадян України у міжнародних приватних відносинах. Прикладом може слугувати закріплений у Гаазьких Принципах новий підхід про право сторін

⁴ О Крупчан, ‘Методологічні виміри сучасного вітчизняного приватного права’ (2016) 16 Приватне право і підприємництво 30-4.

комерційних договорів обирати недержавні або транснаціональні норми права (*rules of law*), які є загально визнаними на міжнародному, наднаціональному або регіональному рівнях як нейтральний та збалансований звід правил, якщо тільки право держави суду не передбачає інше. Такими можуть бути Принципи УНІДРУА як приклад універсального зводу норм та Принципи європейського договірної права як приклад наднаціонального або регіонального зводу норм⁵.

Саме тому порівняльно-правовий метод має посідати одне з чільних місць у методологічному інструментарії дослідження договірної регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів. До невід'ємних складових цього інструментарію слід зарахувати Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Оскільки маємо правовий акт, який визначає обов'язки України щодо масштабної адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС, а його елементи *acquis communautaire* так чи інакше мають безпосередній вплив на інтереси приватних осіб.

З наведеного доходимо висновку про існування нагальної потреби в утвердженні такого погляду на методологічні засади розвитку українського приватного права, який ґрунтується на поєднанні регулятивного потенціалу, закладеного, з одного боку, у напрацьованих вітчизняною цивілістикою принципах цивільного права (засадах цивільного законодавства), а з другого – у різних елементах принципу верховенства права, практиці ЄСПЛ, законодавстві ЄС, модельних актах європейського приватного права і нормах “м'якого права”.

Переконані, що практичним результатом впровадження запропонованого підходу у наукову і законодавчу діяльність приватноправової сфери відносин має стати досягнення системою приватного права України такого стану, який характеризуватиметься високою ефективністю механізмів правового та договірної регулювання – насамперед, щодо належного виконання договірних зобов'язань, захисту прав людини й основоположних свобод, а також створення належних передумов для прискореного розвитку економіки країни; адаптованістю законодавства України до законодавства ЄС і належним (своєчасним) виконанням юридичних умов щодо повноправної інтеграції нашої держави до ЄС; узгодженістю методологічного завантаження вітчизняного приватного права з основними підходами договірної регулювання приватноправових відносин, утіленими у модельних актах європейського приватного права.

⁵ Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts with Commentary (2015) 41.

Як видається, з метою досягнення вітчизняною приватноправовою системою такого стану існує нагальна потреба у впровадженні європейської методології зобов'язального права, що відображається в необхідності поєднання нових та вже відомих й ефективно діючих зобов'язально-правових конструкцій, зменшення кількості та видів імперативних приписів і розширення сфери вільної ініціативи самих учасників договірних відносин, що дає змогу встановлювати критерії їх можливої поведінки.

Серед багатьох новел сучасної цивілістики заслуговує на схвалення сучасне розуміння свободи договору, його форми, формування змісту прав та обов'язків. Адже, як слушно зазначається з цього приводу в юридичній літературі, обмежуючи свободу кожного певними межами, право забезпечує йому за це безперешкодне і спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Свобода кожної людини сягає лише тієї межі, після якої починається свобода інших людей. Прагнучи встановити ці межі, право сприяє тому, щоб у суспільному житті людства царював порядок, заснований на свободі⁶. Однак, з огляду на наведене, видається доцільним звернути увагу й на дещо інший аспект. Так, безперечно, сторони договору, беручи до уваги принцип свободи договору, можуть діяти на власний розсуд, проте коли реалізується імперативно виражений юридичний обов'язок чи заборона, вони суттєво обмежуються у виборі варіанта поведінки, оскільки імперативно виражена правова норма містить у собі санкцію, тобто стимулює реалізацію припису, що в ній міститься. Зрозуміло, що як будь-який стимул, ця санкція може і повинна бути як позитивною, так і негативною. Вона може містити в собі або загрозу покарання, або можливість заохочення. З огляду на наведене, логічними видаються сучасні твердження, що суб'єктивне цивільне право розглядається як міра свободи суб'єкта у взаємовідносинах з іншими особами. Межа суб'єктивного права є встановленою мірою поведінки особи. Межа суб'єктивного права як моделі поведінки визначається тими правомочностями, які входять до змісту цього права⁷.

Категорія правового регулювання як одна з основоположних категорій правової дійсності також вимагає уточнення понятійного апарату. Так, наприклад, поняття "регулювання" походить від латинського слова "regulo" – "правило" й означає впорядкування, налагодження, приведення у відповідність. А тому, аналізуючи значення терміна "регулювати", доходимо висновку, що правове регулювання у такому розумінні – це

⁶ И Ильин, 'Общее учение о праве и государстве' в Лисица Ю (сост и комент), *Собрание сочинений*, т 4 (Рус книга 1994) 83.

⁷ О Кот, *Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія* (Алерта 2017) 85.

правове упорядкування, спрямування чогось за допомогою права. Звідси можемо констатувати, що правове регулювання приватноправових відносин полягає у певній діяльності суб'єктів договірних зобов'язань, які за допомогою права спрямовують, впорядковують, впливають на певні явища. Так, наприклад, законодавець, визначаючи призначення актів, що ним приймаються, вказує на те, що таким призначенням є регулювання певних явищ, не розкриваючи змісту цього поняття (ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)⁸ – визначається, що цивільне законодавство регулює коло суспільних відносин, які називаються цивільними). У Господарському кодексі України йдеться про нормативно-правове регулювання господарських відносин. Із наведеного стає очевидним, що у правовому регулюванні приватноправових відносин задіяні як правові норми, так і індивідуально-правові акти компетентних органів та осіб, необхідні для регулювання договірних відносин. Розмірковуючи над наведеним, вважаємо слушною думку про те, що регулятивність вважається змістовною властивістю безпосередньо самого права, і ще ніхто не довів, що вона такою самою мірою притаманна всім іншим засобам юридичного впливу, зокрема й правосвідомості, правовій культурі, правовій літературі тощо⁹.

Наведені думки дають можливість констатувати, що правове регулювання приватноправових відносин є набором юридичних засобів державно-владного впливу, за допомогою яких конкретні суб'єкти впливають на зобов'язальні правовідносини шляхом встановлення конкретних договірних умов з метою закріплення відносин між собою, їх впорядкування, охорони та захисту. Звідси й констатація того, що договір у механізмі правового регулювання приватноправових відносин відіграє надзвичайно важливу роль, аналіз якого на доктринальному рівні дав змогу Н. Кузнецовій наголосити на його унікальності в такому контексті. До такого висновку вчена дійшла, проаналізувавши дію договору на всіх стадіях правового регулювання суспільних відносин (нормотворчій, правореалізаційній, правозастосовній)¹⁰.

Сьогодні не викликає заперечень все частіше використання як на доктринальному, так і правозастосовному рівнях терміна “договірне регулювання”. Введення у науковий обіг цього поняття є цілком виправданим кроком як із теоретичної, так і з практичної точок зору, оскільки дає змогу на системно-категоріальному рівні дослідити найважливішу функцію договору – регулятивну. Вважаємо, що сучасні дослідження

⁸ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (дата звернення: 01.02.2019).

⁹ С. Алексєєв, *Теорія права* (Бек 1993) 145.

¹⁰ Н. Кузнецова, *Вибрані праці* (Юридична практика 2014) 404.

цивільно-правового договору в його динаміці через механізм договірної регулювання є найбільш виправданими, адже якісно дослідити вплив на приватноправові відносини таких регуляторів, як договір і закон, можливо виключно через вивчення стадій цього механізму та його регулятивних властивостей.

З огляду на розуміння закладеної ЦК України (ст. 6) та Сімейним кодексом України¹¹ (ст. 7) принципово нової парадигми договору, який слід розглядати не тільки як правочин, правовідношення чи документ, а й як регулятор майнових відносин, за яких учасники приватноправових відносин визнаються суб'єктами договірної регулювання, що дає змогу встановлювати критерії їх можливої поведінки, звертаємо увагу на доцільність розмежування таких категорій, як “правове регулювання” та “правовий вплив”. У сучасному вимірі розуміння поняття “правове регулювання” слід розглядати через дію норм права на суспільні відносини, а “договірне регулювання” – через дію норм права та положень договору на приватноправові відносини.

Договірне регулювання приватноправових відносин є індивідуальним, воно передбачає обов'язковість специфічного порядку дій контрагентів, щодо вчинення яких вони домовлялися. Оскільки однією з необхідних ознак будь-якої домовленості є відсутність можливості у кожної зі сторін силоміць нав'язувати іншій свої умови, укладення договору можливе виключно у випадку, коли кожен із контрагентів вважає договірні умови справедливими для себе. За такої домовленості сторони орієнтуються на те розуміння справедливості, що є загальноновизнаним у суспільстві, зокрема й європейському. Тобто фактично саме цивільно-правовий договір є одним зі способів об'єктивації тих імперативів, які становлять сутність природного права суспільства. У цьому розумінні договір виступає засобом правового регулювання поведінки сторін у цивільно-правових зобов'язаннях, адже в його умовах закріплюється воля цих сторін, відповідно, домовленості сторін стають для контрагентів на одному рівні з диспозитивними законодавчими положеннями.

Наведене дає змогу дійти висновку, що: а) договірне регулювання приватноправових відносин є впливом норм права на поведінку суб'єктів договірної зобов'язання, узгодження їхніх потреб, інтересів щодо кожного з них зокрема та суспільства загалом; б) договірне регулювання приватноправових відносин – специфічна діяльність їх учасників щодо впорядкування відносин між собою шляхом дотримання правових норм і їх адаптації через прийняття індивідуальних рішень відповідно до цих

¹¹ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>> (дата звернення: 12.02.2019).

норм; в) договірне регулювання приватноправових відносин має конкретний, організований характер (здійснюється шляхом встановлення прав та юридичних обов'язків для суб'єктів договірних зобов'язань); г) договірне регулювання приватноправових відносин має цілеспрямований і результативний характер, метою якого є стимулювання ефективного розширення сфери свободи договору та свободи підприємництва.

До стадій договірного регулювання приватноправових відносин відносять: а) регламентацію приватноправових відносин, що включає у себе створювані суб'єктами зобов'язальних правовідносин договірні положення; б) виникнення прав та обов'язків (правовідносини) учасників договірних відносин; в) реалізацію суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що відображається у фактичній поведінці сторін договору; г) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів суб'єктів договірних зобов'язань за умови їх порушення контрагентом або третьою стороною (правозастосовна стадія).

Таким чином, у сфері приватноправових відносин прослідковується зміщення акцентів від законодавчого регулювання правовідносин між їх учасниками у бік їх договірного визначення. При цьому договір не слід вважати загальнообов'язковим нормативним актом, а лише похідною від закону домовленістю, що зобов'язує осіб, які домовилися. А тому слід розуміти, що правові норми, які визначають зміст договірних правовідношення, не трансформуються в договірні умови, а впливають на договірне правовідношення (визначають його зміст) безпосередньо, саме як правові норми, оскільки вони здатні визначити зміст договірних прав та обов'язків самостійно, не перетворюючись у договірні умови, які виражають волю сторін договору, а не законодавця. При цьому необхідно усвідомлювати, що імперативні норми права, які передбачають обов'язок включення умов у договір, впливають безпосередньо на зміст договору. Натомість диспозитивні норми за бажанням сторін можуть взагалі не впливати на зміст договору, однак опосередковано здійснюють свій вплив на зміст договірних правовідношення.

Не слід відкидати й той момент, що договір має відповідати обов'язковим для сторін правилам, що встановлені нормативно-правовими актами і діють у момент його укладення. Так, законодавець в абзаці 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України наголошує на об'єктивному верховенстві імперативних норм закону над договором. Тому рівність диспозитивних положень закону й умов договору можлива, якщо таку рівність допускає диспозитивна норма. Водночас із набуттям чинності нового закону, який регулює приватноправові відносини сторін по-іншому, умови раніше укладеного цивільно-правового договору продовжують діяти, якщо інше не буде пе-

редбачено законом. Винятками із цього загального правила є випадки, коли зміни в законодавство внесені імперативними нормами закону, що містить чітку вказівку на те, що його дія поширюється на відносини, які виникли з уже укладених договорів. В іншому ж випадку на зміст договору не впливають зміна або скасування раніше встановлених, або встановлення нових диспозитивних норм, що закріплені в будь-яких нормативно-правових актах, зокрема у законах та імперативних нормах, що містяться в підзаконних нормативних правових актах. При цьому слід розуміти, що права й обов'язки сторін договору пов'язані з нормами цивільного права безпосередньо, оскільки вони передбачаються сторонами з метою регулювання своїх дій за наперед визначеними правилами поведінки (договірними умовами). Саме тому договір розуміється нами не лише як домовленість між контрагентами, а насамперед як індивідуальний регулятор відносин між ними. Натомість закон, точніше його дію, розглядаємо як загальнонормативний регулятор приватноправових відносин.

Договір є формою права, оскільки джерелом права є суспільні відносини, що потребують правового регулювання, а формою права, як зазначалося вище, є способи об'єктивації його вимог. Суть законотворчої діяльності полягає у пошуку та відборі визнаних у суспільстві правил поведінки і закріплення останніх у законодавчих актах. Саме такий процес спостерігається при укладенні цивільно-правового договору, адже потенційні контрагенти виражають свою волю, зважаючи на існуючі соціальні норми, соціальні регулятори, звичаї, традиції тощо, і закріплюють її у специфічному акті – договорі, який і є формою закріплення їх суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. Тобто вже на стадії правової регламентації не правова норма, а договірні положення унормовують, визначають модель належної поведінки сторін, тим самим надаючи договору статусу самостійного регулятора приватноправових відносин.

Відносини, що виникають внаслідок виконання договору, визнаються правовими не тільки і не стільки тому, що вони безпосередньо врегульовані нормами позитивного права, а й тому, що між контрагентами виникає тісний правовий зв'язок. Право визнає обумовлені сторонами в договорі правила (суб'єктивні права та обов'язки). На цій основі погоджуємося із твердженням Н. Кузнецової, що ст. 6 ЦК України виводить цивільно-правовий договір, у якому сторони реалізували таке право і врегулювали свої відносини у спосіб, відмінний від визначеного у нормі права, на новий рівень у правовому регулюванні¹². Як приклад визнання правовими відносин, що виникають внаслідок укладення цивільно-пра-

¹² Кузнецова (н 10) 405.

вового договору, наводимо законодавчо непойменованій договір підряду на виконання дизайнерських і ландшафтно-опоряджувальних робіт. Права та обов'язки для контрагентів виникають не шляхом перенесення приписів норм права на реальну ситуацію за допомогою їх вольових дій, а безпосередньо з домовленості сторін. У процесі укладення такого непойменованого договору створюються правові норми індивідуально-визначеного спрямування, тобто такі, що стосуються конкретних і точно визначених суб'єктів та розраховані на них.

Також слід зазначити, що договір не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності і справедливості, соціальних регуляторів визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірних зобов'язань. У цьому розумінні договір є засобом договірного регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах¹³.

З огляду на наведене слухним є розуміння того, що під час виконання договору сторони шляхом взаємної згоди можуть змінювати (коригувати) договірні умови, якими встановлено їхні права та обов'язки, що утворюють зміст договірних зобов'язань. Припинення останніх відбувається як за умови їх належного виконання, так і у зв'язку з розірванням договору (досягнутих між сторонами домовленостей) чи визнанням його недійсним тощо. При цьому, якщо розірвання договору завжди призводить до припинення договірних обов'язків сторін, то одностороння відмова від виконання зобов'язання не припиняє дію самого договору, а є заходом оперативного впливу на порушника, що застосовується до моменту припинення ним порушення.

З огляду на наведене доходимо висновку, що договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграції за своїм впливом на приватноправові відносини є ширшим, ніж нормативне, оскільки законодавче регулювання спрямовано на впорядкування цих відносин, а договірне – на їх організацію та формування. Тому цивільно-правовий договір є тією унікальною соціально-правовою конструкцією приватного права, яка зумовлює його специфіку й одночасно надає його сторонам якнайширшу свободу дій, можливість самим виступати своєрідними “законодавцями” для себе, але у визначених правом межах. З методологічної точки зору така можливість побудови (розробки) приватноправових відносин дасть змогу сторонам не лише виробити усвідомлені підходи щодо відповідальності виконання договірних зобов'язань,

¹³ В Луць, *Контракти в підприємницькій діяльності: навчальний посібник* (2-ге вид, стер, Юрінком Інтер 2001) 15.

а й зумовить набуття обґрунтованості та раціональності таких положень. Безперечно, такий підхід забезпечить розвиток не лише наукової ерудиції, а й понятійно-правової культури, здатності до широких узагальнень, дисципліни мислення тощо.

Окремо необхідно наголосити, що роль договору в механізмі правового регулювання приватноправових відносин виявляється через його функції, зокрема: 1) ініціативну – договір “запускає” механізм правового регулювання приватноправових відносин; 2) системно-координаційну – у договорі закріплюється певна система дій контрагентів, що полягає у постійному пошуку компромісів між ними та координації цілей діяльності, її видів і форм у взаємовідносинах між ними; 3) регулятивну – договір слугує засобом правового регулювання приватноправових відносин. Саме через умови договору відносини сторін індивідуалізуються, права й обов’язки набувають вищого ступеня деталізації, що дає змогу якнайповніше задовольнити потреби сторін; 4) юридико-фактичну – договір виступає як юридичний факт, необхідний для виникнення, зміни і припинення суб’єктивних цивільних прав та юридичних обов’язків; 5) інформаційну – сторони договору зобов’язані інформувати один одного про зміст взятих на себе зобов’язань, стадій їх виконання, змін у фінансовому стані тощо.

На стадії виникнення суб’єктивних цивільних прав і юридичних обов’язків учасників приватноправових відносин договір як юридичний факт виконує свою основну роль – забезпечує їх виникнення, зміну і припинення. Цивільно-правовий договір створює перехід від загальної моделі прав та обов’язків, зафіксованої в юридичній нормі, до конкретної, що втілюється у правовідносинах. Цивільно-правовий договір є важливою складовою механізму цивільно-правового регулювання, оскільки саме через договір як юридичний факт здійснюється переведення загальнообов’язкових правил поведінки з нормативної площини у сферу конкретних суспільних відносин, саме вони “запускають” процес реалізації суб’єктивних прав та обов’язків, створюючи правовідносини¹⁴.

На стадії формування цивільних правовідносин і виникнення суб’єктивних цивільних прав та обов’язків договір є універсальним юридичним фактом, який може “давати життя” цивільним правовідносинам у всіх сферах, що належать до предмета цивільно-правового регулювання¹⁵. Законодавець у ЦК України встановив, що цивільні права та обов’язки виникають із дій осіб, передбачених актами цивільного законодавства,

¹⁴ Н. Кузнецова, ‘Вдосконалення механізму правового регулювання цивільних відносин в Україні’ в *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам’яті В. П. Маслова* (2011) 46.

¹⁵ Кузнецова (н 10) 405.

а також із дій осіб, не передбачених цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки, а так само з інших юридичних фактів (частини 1 та 2 ст. 11 ЦК України). Слід зазначити, що хоча у ст. 11 ЦК України йдеться лише про виникнення цивільних прав та обов'язків, однак вказані у ній обставини можуть бути також підставами їхньої динаміки, зокрема зміни, припинення, призупинення та поновлення приватноправових відносин¹⁶.

Не можемо не зазначити про наявність у юридичній літературі міркування щодо договору-правовідношення. Відомо, що правовідношення як елемент механізму правового регулювання є головним засобом, за допомогою якого норми права втілюються в життя, – засіб трансформації загальної моделі поведінки в площину конкретних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Правовідношення свідчить, що перед нами чітко визначені особи, які щось в юридичному відношенні “можуть” і щось “повинні”¹⁷. Співвідношення договору і договірного правовідношення визначається через поняття договору як домовленості¹⁸, спрямованої на виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків. У цьому сенсі С. Сліпченко пропонує розглядати правовідносини не як результат, а як засіб правового регулювання поведінки суб'єктів, як правову конструкцію (модель поведінки). Правовідносини моделюють юридичний зв'язок суб'єктів права, алгоритм їх поведінки, і таким чином впливають на суспільні відносини¹⁹. На нашу думку, у механізмі правового регулювання договір через таку якість (договір-правовідношення) займає місце правовідношення, що виникає на підставі відповідної норми права. А тому договір як правовідношення виконує регулятивну функцію, визначаючи типову модель поведінки контрагентів.

Щодо місця в механізмі договірного регулювання приватноправових відносин, то останні можуть поділятися на: переддоговірні правовідносини, договірні правовідносини і післядоговірні правовідносини²⁰. Вважається, що переддоговірні – це ті відносини, що виникли між потен-

¹⁶ М Пленюк, *Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія* (НДІ приватного права і підприємництва ім акад Ф Г Бурчака НАПрН України 2016) 356.

¹⁷ В Попондопуло, ‘Договорное право России в системе правовых семей и механизме правового регулирования’ в Майданик Р и Кохановская Е (отв ред), *Гражданское общество и развитие гражданского права: сборник статей к юбилею доктора юридических наук, профессора Натальи Семеновны Кузнецовой* (Юридическая практика 2014) 253.

¹⁸ Відмінність домовленості і договору полягає в тому, що в домовленості відсутні гарантії виконання зобов'язання, воно є незабезпеченим, оскільки будь-яка сторона може відмовитися від домовленості. До домовленості не застосовується принцип “*pacta sunt servanda*”.

¹⁹ С Сліпченко, ‘Деякі питання договірного регулювання цивільних відносин’ в *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслової* (Право 2017) 54.

²⁰ М Казанцев, ‘Концепция гражданско-правового договорного регулирования’ (автореф дис д-ра юрид наук, Ур гос юрид акад 2008) 23.

ційними контрагентами цивільно-правового договору в процесі його укладення та здійснюються під впливом таких юридичних фактів, як оферта та акцепт. Договірними визнаються відносини, що виникли на підставі цивільно-правового договору на стадії його виконання та іменуються зобов'язальними договірними правовідносинами. Зі свого боку післядоговірними слід вважати відносини, що виникли після припинення договору між його сторонами. Прикладом можуть бути відносини в підрядній сфері, коли в разі припинення договору підряду з підстав, передбачених законом або договором, до приймання замовником результату робіт останній має право вимагати передання йому незавершеного результату робіт з обов'язком компенсації підряднику понесених витрат. Якщо замовник зажадає передання йому такого незавершеного результату робіт, між сторонами договору, що припинив дію, виникнуть післядоговірні правовідносини.

З огляду на те, що договір є індивідуально-визначеним²¹ або конкретно-індивідуальним актом²², що фіксує індивідуальну поведінку певних осіб у конкретній ситуації у зв'язку з реалізацією норм права, визначає їх взаємні зобов'язання, доцільною є думка Н. Пархоменко, що договір може бути однією з форм реалізації норм права. Адже індивідуалізація договору проявляється в комплексі елементів: склад учасників, об'єкти, характер і зміст правовідносин, що виникають із договору, структура тощо. Застосування ж права – це діяльність, якій притаманний державно-владний характер із підготовки та прийняття індивідуальних рішень на основі юридичних фактів і конкретних правових норм²³.

З огляду на наведене вважаємо, що за сучасних умов євроінтеграції шляхом індивідуального регулювання приватноправових відносин здійснюється розширення меж правового регулювання завдяки переданню ініціативи із забезпечення окремих сфер його здійснення учасникам договірних відносин. Саме тому під індивідуальним регулюванням приватноправових відносин пропонуємо розуміти таку організацію поведінки їх учасників за допомогою договору, що регулює чітко визначені відносини, які виникають між конкретними суб'єктами цього договірного зобов'язання. При чому прослідковується активне проникнення в індивідуальне регулювання приватноправових відносин на рівні національного законодавства механізмів і норм міжнародного приватноправового регулювання. Наявність індивідуального регулювання як складової дослі-

²¹ Ф Григор'єв, 'Признаки и классификация актов применения права' (1968) 1 Вопросы теории государства и права 98.

²² Ю Тихомиров, 'Система правовых актов советского государства' в *Право и правотворчество: вопросы теории* (ИГПАН СССР 1982) 50.

²³ Н Пархоменко, 'Договір у системі права України' (дис канд юрид наук, Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України 1998) 22.

джуваного механізму повинна ґрунтуватися передусім на диспозитивності методу цивільно-правового регулювання.

Нині у правовій системі суспільства договірне регулювання приватноправових відносин має найважливіше значення. Без договірного регулювання правова система існувати не може, оскільки окремі види відносин не можуть бути врегульовані по-іншому, ніж за допомогою цивільно-правового договору. Саме тому договірне регулювання унаслідок різних історичних, політичних, економічних тощо чинників може звужуватися або ж, навпаки, розширюватися, однак переконані, що воно не може остаточно зникнути, свідченням чого є підходи до правового регулювання приватноправових відносин у часи командно-адміністративного управління економічними процесами в УРСР.

Висновки. На основі всього наведеного вище додатково зауважимо, що сучасна наука приватного права не може залишитися осторонь проблеми взаємодії публічного та приватного права. Тому окремого наукового дослідження потребує проблема необхідності зрівняння у правовому захисті приватної та публічної власності, зважаючи на різноманітність приватних і публічних інтересів, а також доречність використання приватноправових та публічно-правових механізмів регулювання економічних відносин (зважаючи на їхню системність, динамічність і здатність до повторюваності зростання і спадів тощо). На нашу думку, саме приватне право має стати ефективним інструментом регулювання різних суспільних відносин, не лише використовуючи існуючі конструкції, а й створюючи нові. Переконані, новими викликами мають стати дослідження у сфері майнових інтересів держави та інших суб'єктів приватного права в умовах регіональної нестабільності.

Майбутні доводи, зокрема й щодо договірного регулювання приватноправових відносин в євроінтеграційних умовах, мають бути зорієнтовані на органічне поєднання і взаємозв'язок приватних та публічних інтересів, дотримання балансу яких є пріоритетним напрямом у регулюванні взаємовідносин держави та особи. Видається доцільним запровадження у договірному регулюванні приватноправових відносин переходу від абсолютизації принципу "монізму" до визнання принципу "плюралізму" з метою адекватного пізнання і перетворення сучасної правової дійсності, від односторонніх поглядів та оцінок правових явищ до порівняльного аналізу результатів, отриманих за різними методиками (в аспекті договору – від усталених законодавчих підходів, до свободи регулювання змісту, форми договору тощо).

І наостанок. Звертаємо увагу на необхідність переведення на європейський рівень правового регулювання інститутів громадянського

суспільства, визначаючи не лише їх публічно-правову роль у державі, а й забезпечуючи їх приватноправовий статус як юридичних осіб чи неформальних організацій із використанням *aquis* ЄС щодо права компаній та некомерційної господарської діяльності. Однак це вже інший аспект нашої наукової розвідки.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Draft Hague Principles as Approved by the November 2012 Special Commission Meeting on Choice of Law in International Contracts and Recommendations for the Commentary <https://assets.hcch.net/upload/wop/contracts2012principles_e.pdf> (accessed: 01.02.2019) (in English).
2. Konventsiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii pro dohovory mizhnarodnoi kupivli-prodazhu tovariv [United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods] vid 11 kvitnia 1980 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003> (accessed: 01.02.2019) (in Ukrainian).
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>> (accessed: 24.12.2018) (in Ukrainian).
4. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>> (accessed: 12.02.2019) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

5. Alekseev S, *Teoriya prava [Theory of Law]* (Bek 1993) (in Russian).
6. Kot O, *Zdiisnennia ta zakhyst sub'iektivnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky: monohrafiia [Implementation and Protection of Subjective Civil Rights: Issues of Theory and Judicial Practice: Monograph]* (Alerta 2017) (in Ukrainian).
7. Kuznietsova N, *Vybrani pratsi [Selected Works]* (Iurydychna praktyka 2014) (in Ukrainian).
8. Luts V, *Kontrakty v pidpriemnytskii diialnosti: navchalnyi posibnyk [Contracts in Business: Study Guide]* (2-e vyd, ster, Iurinkom Inter 2001) (in Ukrainian).
9. Pleniuk M, *Pidstavy vynykнення zobov'iazalnykh pravovidnosyn v mekhanizmi pravovoho rehuliuвання: monohrafiia [Grounds for Emergence of Relations under the Law of Obligations in the Mechanism of Legal Regulation: Monograph]* (2016) (in Ukrainian).

Edited and translated books

10. *Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts with Commentary* (2015) (in English).
11. Il'in I, 'Obshhee uchenie o prave i gosudarstve' ['General Doctrine of Law and State'] v Lisicy Ju (sost i koment), *Sobranie sochinenij [Collected Works]* t 4 (Rus kniga 1994) (in Russian).
12. Popondopulo V, 'Dogovornoe pravo Rossii v sisteme pravovyh semej i mekhanizme pravovogo regulirovaniia' ['Contract Law of Russia in the System of Legal Families and in the Mechanism of Legal Regulation'] v Majdanik P i Kohanovskaja E (otv red), *Grazhdanskoe obshchestvo i razvitie grazhdanskogo prava: sbornik statej k jubileju*

Олександр Крупчан, Андрій Гриняк, Мар'яна Пленюк

doktora juridicheskikh nauk, professora Natalii Semenovny Kuznecovoj [Civil Society and Civil Law Development: Collected Articles Dedicated to the Anniversary of Doctor Habil. of Law, Professor Natalia Semenovna Kuznetsova] (Juridicheskaja praktika 2014) (in Russian).

13. Tihomirov Ju, 'Sistema pravovykh aktov sovetskogo gosudarstva' ['System of Legal Acts of the Soviet State'] v *Pravo i pravotvorchestvo: voprosy teorii [Law and Law Making: Issues of Theory] (IGPAN SSSR 1982) (in Russian).*

Journal articles

14. Grigor'ev F, 'Priznaki i klassifikacija aktov primenenija prava' ['Signs and Classification of the Acts of Law Application'] (1968) 1 *Voprosy teorii gosudarstva i prava* 98 (in Russian).
15. Hryniak A, 'Sudova praktyka yak dzherelo pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn' ['Judicial Practice as a Source of Legal Regulation of Contractual Relations'] (2014) 13 *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo* (in Ukrainian).
16. Krupchan O, 'Metodolohichni vymiry suchasnoho vitchyznianoho pryvatnoho prava' ['Methodological Dimensions of Modern National Private Law'] (2016) 16 *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo* 30-4 (in Ukrainian).

Conference paper

17. Kuznietsova N, 'Vdoskonalennia mekhanizmu pravovoho rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn v Ukraini' ['Improvement of the Mechanism of Legal Regulation of Civil Relations in Ukraine'] v *Aktualni problemy tsyvilnoho, zhytlovoho ta simeinoho zakonodavstva: materialy naukovy-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pam'iaty V. P. Maslova [Topical Issues of Civil, Housing and Family Legislation: Materials of the Scientific and Practical Conference Dedicated to the Memory of V. P. Maslov] (2011) (in Ukrainian).*
18. Slipchenko S, 'Deiaki pytannia dohovirnoho rehuliuвання tsyvilnykh vidnosyn' ['Some Issues of Contractual Regulation of Civil Relations'] v *Aktualni problemy pryvatnoho prava: dohovor yak pravova forma rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. 95-richnytsi z dnia narodzhennia d-ra. yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSSR V. P. Maslova [Topical Issues of Private Law: Contract as a Legal Form Regulating Private Relations: Materials of the Scientific and Practical Conference Dedicated to the 95th Birth Anniversary of Doctor Habil. of Law, Professor, Corresponding Member of the UkSSR Academy of Sciences V. P. Maslova] (Pravo 2017) (in Ukrainian).*

Thesis

19. Kazancev M, 'Konceptija grazhdansko-pravovogo dogovornogo regulirovaniya' ['Concept of Contractual Regulation under Civil Law'] (avtoref dis d-ra jurid nauk, 2008) (in Russian).

Dissertations

20. Parkhomenko N, 'Dohovor u systemi prava Ukrainy' ['Contract in the System of Law of Ukraine'] (dys kand yuryd nauk, Instytut derzhavy i prava im V M Koretskoho NAN Ukrainy 1998) (in Ukrainian).

Oleksandr Krupchan
Andrii Hryniak
Mariana Pleniuk

CONTRACTUAL REGULATION OF PRIVATE-LAW RELATIONS
IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES
IN UKRAINE

ABSTRACT. Recently, scholars and practitioners are paying increasingly more attention to the research of issues pertaining to contractual regulation of private-law relations based on the analysis of the fundamental theoretical provisions of the private-law theory through the prism of special conditions of the European integration processes in Ukraine. Of particular interest are the latest changes in the contractual regulation mechanism, not only from the perspective of the phenomenon of contract, its freedom, compliance with legal principles, but also in terms of the understanding of the freedom of a contract form, the structure of the ways to regulate contractual relations, its stages etc. Despite the large number of works focused on the above aspects in the private law doctrine, it should be noted that the issues relating to proper regulation of contractual relations, unfortunately, still remain unresolved and, therefore, their in-depth analysis would make it possible to form a new scientific vision of the approaches to improving the current legislation and its application practice.

By its influence on private-law relations, contractual regulation of private-law relations in the European integration context is wider than the statutory regulation, since legislative regulation is aimed at streamlining these relations, and the contractual one – at organizing and forming thereof. It is the civil-law contract that is the unique social and legal construction of private law which predetermines its specifics and at the same time gives its parties the widest freedom of action, the opportunity to be a kind of “legislators” for themselves but within certain legal boundaries.

Today, there is an urgent need for introducing the European methodology of the law of obligations, which is reflected in the need to combine new and well-known efficient constructions under the law of obligations, reduce the number and types of mandatory requirements and expand the scope of free initiative of the parties to contractual relations, thus making it possible to establish the criteria of their possible behavior.

The purpose of the article is to analyze contractual regulation of private-law relations in the context of the European integration processes in Ukraine, and also to present the author’s vision of their improvement.

KEYWORDS: contractual regulation; contract; obligations; private-law relations; contract form.